

JAMIYATDA SHAXSNING HUQUQIY IJTIMOIYLASHUVI

Turg'unov Sherzod Nurmuxamedovich

Andijon davlat pedagogika instituti, mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21803523>

Annotatsiya. Ushbu tezisda jamiyatda shaxsning huquqiy ijtimoiylashuvi jarayoni ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Huquqiy ijtimoiylashuvning mohiyati, bosqichlari, omillari va mexanizmlari yoritilib, uning fuqarolik jamiyati va huquqiy davlatni shakllantirishdagi o'rni asoslanadi. Shuningdek, zamonaviy O'zbekiston sharoitida huquqiy ijtimoiylashuv jarayoniga ta'sir etuvchi ijtimoiy, madaniy va institutsional omillar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: huquqiy ijtimoiylashuv, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, fuqarolik jamiyati, huquqiy davlat, sotsializatsiya, huquqiy tarbiya.

Jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichida shaxs va huquq o'rtasidagi munosabatlar alohida ahamiyat kasb etadi. Shaxsning jamiyatga moslashuvi, ijtimoiy me'yorlarni o'zlashtirishi va huquqiy tizimga integratsiyalashuvi huquqiy ijtimoiylashuv jarayonida amalga oshadi. Huquqiy ijtimoiylashuv shaxsning huquqiy ongini shakllantiruvchi, uning huquqiy madaniyatini rivojlantiruvchi hamda fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlovchi murakkab ijtimoiy-falsafiy jarayondir.

Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida huquqiy ijtimoiylashuvning mazmuni kengayib, yangi omillar bilan boyib bormoqda. Bu jarayon nafaqat an'anaviy huquqiy tarbiya, balki raqamli muhit, axborot oqimi va global madaniy ta'sirlar bilan ham belgilanmoqda. Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida shaxsning ijtimoiy hayotga moslashuvi, uning huquqiy ong va huquqiy madaniyatini shakllantirish masalasi dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Shaxsning jamiyatdagi o'rni va faolligi, uning huquqiy me'yorlarni qanchalik darajada anglashi va ularga amal qilishi bilan bevosita bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, huquqiy ijtimoiylashuv shaxsning jamiyatga integratsiyalashuvi jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi.

Huquqiy ijtimoiylashuv – bu shaxs tomonidan jamiyatda amal qiluvchi huquqiy normalar, qadriyatlar va institutlarni o'zlashtirish, ularga mos xulq-atvor va dunyoqarashni shakllantirish jarayonidir. Bu jarayon shaxsning bolalik davridan boshlab butun hayoti davomida uzluksiz davom etadi va uning fuqarolik pozitsiyasi, huquqiy tafakkuri hamda ijtimoiy mas'uliyatini belgilaydi. Shu bois huquqiy ijtimoiylashuv nafaqat huquqshunoslik, balki ijtimoiy falsafa, sotsiologiya va pedagogika fanlarining ham muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Bugungi kunda globallashuv, raqamli texnologiyalar rivoji va axborot oqimining kuchayishi sharoitida shaxsning huquqiy ijtimoiylashuv jarayoni yangi mazmun kasb etmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari hamda raqamli platformalar shaxsning huquqiy ongiga bevosita ta'sir ko'rsatib, uning huquqiy qarashlarini shakllantirishda muhim omilga aylanmoqda. Shu bilan birga, ushbu jarayon huquqiy axborotning to'g'ri yoki noto'g'ri talqin qilinishi, huquqiy nihilizm va dezinformatsiya kabi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli demokratik islohotlar jarayonida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va huquqiy davlat barpo etish masalasi ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Ushbu maqsadlarga erishishda aholining, ayniqsa yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish va huquqiy ijtimoiylashuv jarayonini samarali tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Chunki huquqiy madaniyati yuqori bo'lgan shaxslar jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash, ijtimoiy adolatni mustahkamlash va fuqarolik faolligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, huquqiy ijtimoiylashuv jarayoni jamiyatning institutsional tuzilmalari – oila, ta'lim muassasalari, mahalla, nodavlat notijorat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari bilan uzviy bog'liqdir. Ushbu institutlar shaxsning huquqiy ongini shakllantirishda, huquqiy

tarbiyani amalga oshirishda hamda ijtimoiy qadriyatlarni singdirishda muhim funksiyani bajaradi. Shu sababli huquqiy ijtimoiylashuvni tizimli ravishda o'rganish uning samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Ijtimoiy-falsafiy jihatdan huquqiy ijtimoiylashuv shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonini ifodalaydi. Bir tomondan, jamiyat shaxsga huquqiy me'yorlar va qadriyatlarni singdirsa, ikkinchi tomondan, shaxs ushbu me'yorlarni qabul qilib, ularni amaliy xulq-atvorda namoyon etadi. Bu jarayon jamiyatning barqarorligi, demokratik qadriyatlarning mustahkamlanishi va fuqarolik jamiyatining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Mazkur tezisning maqsadi jamiyatda shaxsning huquqiy ijtimoiylashuvi jarayonining ijtimoiy-falsafiy mohiyatini ochib berish, uning bosqichlari va omillarini tahlil qilish, shuningdek, zamonaviy O'zbekiston sharoitida ushbu jarayonni takomillashtirishga doir ilmiy xulosa va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Huquqiy ijtimoiylashuv – bu shaxsning jamiyatda amal qiluvchi huquqiy me'yorlar, qadriyatlar va institutsional tizimlarni izchil o'zlashtirishi jarayoni bo'lib, u insonning huquqiy ongini shakllantirish va huquqiy xulq-atvorini tartibga solishda muhim o'rin tutadi. Mazkur jarayon sotsializatsiyaning tarkibiy qismi sifatida shaxsning jamiyatga moslashuvi, ijtimoiy rol va funksiyalarni egallashi bilan bevosita bog'liqdir. Ilmiy adabiyotlarda huquqiy ijtimoiylashuv ko'p bosqichli va ko'p darajali jarayon sifatida talqin qilinadi. U shaxsning huquqiy rivojlanishida biri-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan uch asosiy darajada namoyon bo'ladi: shaxsiy, ijtimoiy va institutsional darajalar.

Huquqiy ijtimoiylashuvning shaxsiy darajasi eng birlamchi va asosiy bosqich hisoblanadi. Bu bosqichda shaxs huquqiy bilimlar, tushunchalar va amaliy ko'nikmalarni egallaydi. Mazkur daraja shaxsning huquqiy ongini shakllantirishning poydevorini tashkil etadi.

Shaxsiy darajada shaxs quyidagilarni o'zlashtiradi:

- asosiy huquqiy tushunchalar (qonun, huquq, majburiyat, javobgarlik);
- o'z huquq va erkinliklari to'g'risidagi bilimlar;
- kundalik hayotda huquqiy normalarni qo'llash ko'nikmalari.

Ushbu darajaning muhim jihati shundaki, huquqiy bilimlar faqat nazariy emas, balki amaliy xulq-atvor bilan uyg'unlashadi. Ya'ni shaxs qonunni bilishi bilan birga unga amal qilish ko'nikmasini ham shakllantiradi. Shu sababli shaxsiy daraja huquqiy ijtimoiylashuvning boshlang'ich, lekin hal qiluvchi bosqichi hisoblanadi.

Huquqiy ijtimoiylashuvning ijtimoiy darajasi shaxsning jamiyatdagi huquqiy va axloqiy me'yorlarga moslashuvi bilan tavsiflanadi. Bu bosqichda shaxs nafaqat huquqiy bilimlarni egallaydi, balki ularni ijtimoiy munosabatlarda qo'llashga kirishadi. **Ijtimoiy darajaning asosiy mazmuni quyidagilardan iborat:**

- jamiyatdagi huquqiy tartibotga mos xulq-atvor shakllanishi;
- ijtimoiy normalar va huquqiy normalarning uyg'unlashuvi;
- fuqarolik mas'uliyatining rivojlanishi;
- jamoatchilik fikri va ijtimoiy nazoratga moslashuv.

Bu darajada shaxs jamiyatning to'laqonli a'zosiga aylanadi. U o'z xatti-harakatlarini faqat shaxsiy manfaat asosida emas, balki ijtimoiy manfaat va huquqiy talablar asosida ham tartibga sola boshlaydi. Shu jihatdan ijtimoiy daraja huquqiy madaniyatning amaliy ifodasi sifatida namoyon bo'ladi.

Huquqiy ijtimoiylashuvning institutsional darajasi eng keng va tizimli bosqich bo'lib, u davlat organlari, huquqiy tizim va ijtimoiy institutlarning shaxsga ko'rsatadigan ta'siri orqali amalga oshadi. **Bu darajada quyidagi institutlar asosiy rol o'ynaydi:**

- davlat va uning huquqni muhofaza qiluvchi organlari;
- sud tizimi;
- ta'lim muassasalari;

- oila va mahalla instituti;
- ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar.

Institutsional darajaning asosiy vazifasi – shaxsda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni tizimli ravishda shakllantirish, huquqiy normalarni hayotga tatbiq etish mexanizmlarini mustahkamlashdir. Ushbu darajada shaxs nafaqat huquqiy bilim oladi, balki davlat tomonidan belgilangan huquqiy tartibotga ishonch ham shakllantiradi. Ayniqsa, zamonaviy sharoitda raqamli davlat xizmatlari, elektron huquqiy platformalar va ochiq ma'lumot tizimlari institutsional darajaning ta'sirini yanada kuchaytirmoqda. Bu esa huquqiy ijtimoiylashuv jarayonining shaffofligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shaxsning huquqiy ijtimoiylashuvi uzluksiz va bosqichma-bosqich kechadigan ijtimoiy jarayon bo'lib, u insonning huquqiy ongini shakllantirish va huquqiy xulq-atvorini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayon shaxsning yosh, ijtimoiy muhit, ta'lim darajasi hamda jamiyatdagi faolligi bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Ilmiy adabiyotlarda huquqiy ijtimoiylashuv odatda uch asosiy bosqichga ajratiladi: boshlang'ich, o'rta va yetuk bosqichlar.

Boshlang'ich bosqich huquqiy ijtimoiylashuvning eng ilk va poydevoriy davri hisoblanadi. Bu bosqich asosan shaxsning bolalik va o'smirlik davrini qamrab oladi. Aynan shu davrda huquqiy ongning dastlabki elementlari shakllanadi.

Boshlang'ich bosqichda shaxs:

- oila muhitida asosiy axloqiy va huquqiy me'yorlar bilan tanishadi;
- “mumkin”, “mumkin emas”, “to'g'ri” va “noto'g'ri” kabi tushunchalarni anglay boshlaydi;
- maktabgacha va maktab ta'limi orqali dastlabki huquqiy tasavvurlarni egallaydi.

Oila bu bosqichda eng muhim ijtimoiy institut sifatida maydonga chiqadi, chunki bola birinchi huquqiy va axloqiy qadriyatlarni aynan oilaviy muhitda o'zlashtiradi. Keyinchalik maktab ta'limi bu bilimlarni tizimlashtiradi va kengaytiradi.

Boshlang'ich bosqichning asosiy xususiyati shundaki, bu davrda huquqiy me'yorlar ongli tushunish darajasida emas, balki ko'proq taqlid va odatlanish asosida o'zlashtiriladi. Shu sababli bu bosqich kelgusidagi huquqiy madaniyatning poydevori hisoblanadi.

O'rta bosqich huquqiy ijtimoiylashuv jarayonining eng faol va rivojlanish davri hisoblanadi. Bu bosqichda shaxs ta'lim muassasalari, ijtimoiy muhit va ommaviy axborot vositalari ta'sirida huquqiy bilimlarini kengaytiradi hamda ularni tizimli ravishda o'zlashtiradi.

O'rta bosqichda shaxs:

- huquqiy fanlar asoslarini o'rganadi;
- Konstitutsiya va asosiy qonunlar haqida bilimga ega bo'ladi;
- jamiyatdagi huquqiy munosabatlarni anglay boshlaydi;
- huquqiy normalarni hayotiy vaziyatlarga tatbiq etish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Bu bosqichning muhim jihati shundaki, shaxsda huquqiy ong shakllanishi bilan birga, tanqidiy fikrlash ham rivojlanadi. U huquqiy normalarni nafaqat qabul qiladi, balki ularni tahlil qilish va baholash qobiliyatiga ham ega bo'ladi.

Shuningdek, o'rta bosqichda ijtimoiy muhitning ta'siri kuchayadi. Do'stlar, o'qituvchilar, jamoa va media vositalar shaxsning huquqiy qarashlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli bu bosqich huquqiy ijtimoiylashuvning eng dinamik davri hisoblanadi.

Yetuk bosqich huquqiy ijtimoiylashuvning yakuniy va eng mas'uliyatli davri bo'lib, bu bosqichda shaxs to'liq fuqarolik yetukligiga erishadi. U mustaqil ravishda huquqiy qarorlar qabul qilish, o'z huquq va majburiyatlarini anglash hamda ularni himoya qilish qobiliyatiga ega bo'ladi.

Yetuk bosqichda shaxs:

- huquqiy me'yorlarga ongli ravishda amal qiladi;
- ijtimoiy va huquqiy masalalarda mustaqil qaror qabul qiladi;
- fuqarolik jamiyatida faol ishtirok etadi;
- davlat va jamiyat oldida mas'uliyatni his etadi.

Bu bosqichda huquqiy ijtimoiylashuv faqat bilim darajasida emas, balki amaliy xulq-atvor va fuqarolik pozitsiyasi shaklida namoyon bo'ladi. Shaxs jamiyatning faol a'zosiga aylanadi va huquqiy tizimga ongli munosabat bildiradi.

Yetuk bosqichning muhim jihati shundaki, bu davrda huquqiy madaniyat barqarorlashadi va shaxsning hayotiy pozitsiyasiga aylanadi. U nafaqat o'z huquqlarini himoya qiladi, balki boshqalarning huquqlarini hurmat qilish va jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlashga ham hissa qo'shadi.

Huquqiy ijtimoiylashuvning uch bosqichi - boshlang'ich, o'rta va yetuk bosqichlar - o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ular shaxsning huquqiy rivojlanishida izchil davom etadigan yagona jarayonni tashkil etadi. Har bir bosqich o'ziga xos funksional ahamiyatga ega bo'lib, ularning uyg'unligi shaxsning to'liq huquqiy ijtimoiylashuvini ta'minlaydi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, shaxsning huquqiy ijtimoiylashuvi jamiyatning barqaror rivojlanishi, huquqiy davlat barpo etilishi hamda fuqarolik jamiyatining mustahkamlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan murakkab ijtimoiy-falsafiy jarayon hisoblanadi. Huquqiy ijtimoiylashuv shaxsning huquqiy ongini shakllantirish, huquqiy madaniyatini rivojlantirish va uning fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlash orqali jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, huquqiy ijtimoiylashuv uzluksiz va bosqichma-bosqich kechadigan jarayon bo'lib, uning boshlang'ich, o'rta va yetuk bosqichlari o'zaro uzviy bog'liqdir. Boshlang'ich bosqichda shaxs huquqiy me'yorlar bilan tanishsa, o'rta bosqichda huquqiy bilim va ko'nikmalar kengayadi, yetuk bosqichda esa shaxs mustaqil huquqiy qaror qabul qiluvchi faol fuqaroga aylanadi. Bu bosqichlarning uyg'un rivojlanishi shaxsning to'liq huquqiy ijtimoiylashuvini ta'minlaydi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari huquqiy ijtimoiylashuv jarayoniga bir qator muhim omillar ta'sir qilishini ko'rsatdi. Jumladan, oila, ta'lim tizimi, mahalla instituti, ommaviy axborot vositalari, davlat siyosati hamda raqamli muhit shaxsning huquqiy ongini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu institutlarning o'zaro hamkorligi huquqiy ijtimoiylashuv samaradorligini oshiradi.

Zamonaviy globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida huquqiy ijtimoiylashuv yangi mazmun kasb etmoqda. Raqamli texnologiyalar, elektron davlat xizmatlari va axborot oqimining kuchayishi shaxsning huquqiy qarashlariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, axborot xurujlari, huquqiy nihilizm va noto'g'ri huquqiy tasavvurlar kabi muammolar ham yuzaga chiqmoqda.

Umuman olganda, shaxsning huquqiy ijtimoiylashuvi fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va huquqiy davlatni mustahkamlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli ushbu jarayonni takomillashtirish, uzluksiz huquqiy ta'limni rivojlantirish, huquqiy tarbiya tizimini kuchaytirish hamda yoshlar huquqiy madaniyatini oshirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: Adolat, 2018.
2. Najimov M.K. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat. – Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2018.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF–5618-sonli "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoni.
4. Boboyev H.B. (mas'ul muharrir). Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2021.
5. Hegel G.W.F. Philosophy of Right. Oxford University Press, 1952.

6. Kelsen H. Pure Theory of Law. Berkeley: University of California Press, 1967.
7. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: Adolat, 2018.
8. Boboyev H.B. (mas'ul muharrir). Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2021.
9. Najimov M.K. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat. – Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2018.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF–5618-son Farmoni “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida”.